

אוטוביוגרפיות, יומנים וספרי זכרונות פלסטיניים

אוטוביוגרפיות, יומנים וספרי זכרונות הם סוגות המשלבות עובדות היסטוריות על אירועים ואנשים ממשיים עם חירות ההמצאה של הכותב, התרשמויות סובייקטיביות והיפוכים רגשיים-ליריים. אלה סוגות ספרותיות השייכות למה שניתן לכנות 'ספרות גבולית': ספרות שאינה מבדה (fiction) מוחלט, אך גם אינה מחויבת לחלוטין לעובדות גבוליות (בריינקר 1999: 34-35). במונחים סטרוקטורליסטיים, זו ספרות שיש בה היסטוריות (בריינקר 1999: 34-35). הפונקציה האסתטית (או הפואטית), המבקשת מתח בין שתי פונקציות דומיננטיות: הפונקציה האסתטית (או הפואטית), המבקשת למשוך את תשומת לבו של הקורא אל הטקסט, והפונקציה האינפורמטיבית (או הרפנציאלית), המבקשת למשוך את תשומת הלב אל ההקשר – אל מה שמדברים עליו (יעקובסון 1970: 274-285; מאסיקה 1977: 6; בן שחר 1990: 39-43).

ביצירות הנסקרות כאן יש עניין רב לא רק לחוקרי ספרות אלא גם להיסטוריונים, בעיקר אלה העוסקים בשאלות של תרבות ופונים בשנים האחרונות לחקר מקורות ספרותיים. היסטוריונים נוקטים גישות מתודולוגיות שונות, בהתאם לשימוש שהם מבקשים לעשות במקורות ספרותיים. יש היסטוריונים המשתמשים ביצירות ספרות ככלי נוסף לאישוש טענותיהם, לצד תעודות היסטוריות אחרות, קונבנציונליות יותר. הם מבקשים לאחר בספרות עובדות או סיפורים שיש להם סימוכין במציאות, ועומדים על בעיות כגון הבחנה בין דימיון למציאות, סילוף העובדות המגיעות בתיווך ההיכרון המובייקטיבי וקביעת התיקוף המדויק של שינוי היסטורי המתואר בספרות (ראו למשל: Allen 1983; Stewart 1994).

חוקרים אחרים מתעניינים בספרות לא רק כשיקוף של המציאות, אלא גם כגדבך עיקרי בהבנייתה, כדרך שבני אדם מעצבים בה את עולמם ונותנים משמעות לאירועים בחייהם (מאלי 1999: 18-20, מדגים זאת בעיקר מתוך מחקרים של 'ההיסטוריה התרבותית החדשה'). היסטוריונים אלה מבקשים לאחר בספרות סמלים, ערכים ומוסכמות של חברה מסוימת. היסטוריונים פוסט קולוניאליים מבקשים לברר באמצעות הספרות כיצד מְבִנֶה השיח ההגמוני בתקופה מסוימת את הזיכרון, על פי מה שהסופרים מוצאים לנכון לחזיר ומה שהם מבקשים להשכיח (58-66: Pandey 2001: 35-36; Chakrabarty 2000). חוקרים אלה מתעניינים פחות בשאלה 'זהם זה קרה באמת', ויותר בשאלה 'למה זה מסופר דווקא כך'. כך או כך, הפניית המבט למקורות ספרותיים ולימוד סכניקות חדשות של קריאה מפרה מאוד את המחקר ההיסטורי ומציעה תשובות חדשות לשאלות של היסטוריונים (Hunt 1994).

בשנים האחרונות ניכר עניין גובר בפירושים בסוגות הנזכרות מצד כותביהם, קוראים ומציאים לאור פלסטינים¹, אין מדובר בהצטרבות מקרית של כמה ספרים, אלא בתופעה סוציולוגית שאפשר להסבירה בכמה סיבות: (א) נוסטלגיה לעולם שנחרב עם הנפילה; (ב) שאיפה לשחזר את המורשת הפלסטינית (ההיסטורית, הלאומית, התרבותית) הנפלה; (ג) תהליכים של יצירת גרסיה לאומי ובינוי תודעת אומה, תהליכים שלאחרונה במסגרת תהליכים של יצירת גרסיה לאומי ובינוי תודעת אומה, תהליכים שלאחרונה נראה כי הבישול נחלו תצלוחה; (ד) העניין הגובר באדם הפרטי, באינדיבידואל, בנקודת המבט הסובייקטיבית ובחוויות האישיות, ובעקבות זאת התפתחות ביטחון עצמי אצל נראה כי הבישול נחלו תצלוחה; (ה) העניין הגובר באדם הפרטי, באינדיבידואל, בנקודת המבט הסובייקטיבית ובחוויות האישיות, ובעקבות זאת התפתחות ביטחון עצמי אצל מתבנים שנוצרו אותם לכתוב את סיפוריהם ולפרסמם, מתוך מחשבה שיעוררו עניין בציבור הרחב ולא רק בקרב המשפחה או חוג מכרים מצומצם. כמובן שתופעה זו אינה אופיינית רק לחברה הפלסטינית², אך ייתכן שהיא רווחת כיום יותר בחברה זו בגלל אופייתית וק לחברה הפלסטינית, ולפיכך צורך דוחק פחות בגיוס האינדיבידואל והתנסות התודעה הלאומית שהוכרזה לעיל, ולפיכך צורך דוחק פחות בגיוס האינדיבידואל לעניין הלאומי הכללי.

כרשימה זו נסקרים רק פירושים חדשים שראו אור למן שנת 2003, אך המתעניינים בתחום ימצאו ספרות עשירה גם בשנים קודמות (למשל האוטוביוגרפיות של ג'ינא אבריהם ג'ינא, פֶּדְוָה סוֹקָאן, יוֹסֶף הֶיפֶל, מֶתֶמֶד עֻזַּאת דְּרֹוֹה וְעוֹד)³.

1 ואפֶּן גִּיזְהִי, אֶלְקָדִים אֶל-עֶתְמַנְיָה פִי אֶל-מֶדִּינַת אֶל-גִּיזְהִי (ירושלים: העוססאניא בוכרונותיו של אל-ג'יזיהיה), ירושלים: מֶאֱסֶסֶת אֶל-דִּרְאסַּאת אֶל-מֶקְדֶּסֶה, 2003, עמ' 273.

ואפֶּן אל-ג'יזיהיה (1897-1973), בן למשפחה נוצרית-אורתודוקסית ירושלמית ממעמד הביניים, נודע כמוזיקאי, בעיקר נגן עוד זמר. וכתרונותיו מספרים בעיקר על חייו היומיומי של בני מעמדות הביניים בירושלים של ראשית המאה עשרים. אירועים פוליטיים גדולים דמויותיהם של מנהיגים ושליטים שהכיר נמצאים ברקע כתיבתו ואילו בקדמת הבמה

- 1 לגבי הגורם האחרון, ראו למשל את הפירושים שהוצאת שקל מתזהרת בהם במסגרת פרויקט של ההיסטוריה אורלית: www.shamit.org. ספרו של פילל חוראני המסקן בהמשך יצא במסגרת סדרה זו.
- 2 במאמר הסוקר את ההיסטוריה של כתיבה אוטוביוגרפית ושל הביקורת על סוגה זו קובע ג'יימס אלני, כי במחצית השנייה של המאה העשרים ניכר מעבר מהתמקדות בסיפור החיים (bios) להתמקדות בעצמי (autos) - בתהליך הנילוי, היצירה והחיקוי של האיני הנעשה תוך כדי כתיבה האוטוביוגרפיה (Olney 1980: 21-19).
- 3 הספר הודגם לאחרונה לעברית בשם בור המים הראשון, וכולל אתרית דבר מאת עאדל פֶּנְאָז המסקנת את יצירתו של ג'ינא בשדה של כתיבה אוטוביוגרפית בערבית (מנאע 2003: 191-200).
- 4 אני מודה לפרופ' עמי איילון, לד"ר רונן וידל ולחוסין אלעזיל על עזרתם באיתור הפרסומים הנסקרים כאן ועל הפידע שניאותו לחלוק עמי.

נמצאים תיאורי הבית, השכונה, בית הספר, אפשרויות הפרנסה, סוגי הקשרים עם משפחות האֶצִיָאן ועם פלאחים, חגיגות עממיות וסקסים דתיים. באופן טבעי מקדיש המחבר מקום ניכר למקומה של המוזיקה בחיי האנשים: הוא מספר על מוזיקאים, בוני כלים, זמרים, זמרות ורקדניות, על תפלות שערכו עשירי העיר לקצינים עוסמאניים בבתייהם (או בבתי מאהבותיהם) ועל הופעות של מוזיקאים בבתי קפה. עניין רב יש בתיאור כניסתה של סטנולוגיה מודרנית והשפעתה על חיי האנשים: חיבור הבתים לחשמל, הופעת המכונית הראשונה בעיר, פטיפון ותקליטים שהיו בבית אביו, חובב המוזיקה, ובבית משפחות ספורות נוספות. יחסי העדות השונות בעיר המעורבת מצטיירים מן הכרונות כיחסי קרבה ושיתוף פעולה ולא כיחסי עוינות: אל-ג'יזיהיה מתאר כיצד השתתף עם אחיו בתחגיגות הפורים, כיצד בילד מוסלמים, נוצרים ויהודים יחד את לילות המאן וכיצד השתתפו בני שלוש הדתות בטקסי עלייה לרגל לקברי קדושים באזור ירושלים, בחתונות ובולויות.

כתב היד של זכרונותיו כולל שלושה כרכים כתובים ושבעה כרכים של אלבומי תמונות מוערים. כל אלה הופקדו במֶאֱסֶסֶת אֶל-דִּרְאסַּאת אֶל-פֶּלִסְטִינִיָה בביתו. העורכים, סֶלִים תַּמָּארי וְעֶסָאם נֶסָאר הוציאו לאור את כתב היד בליווי הערות ומאמרים מקדימים. אלבומי התמונות לא פורסמו במלואם, אך הספר מלווה בתמונות רבות מבוחרות ובמפות. אין מדובר באירורים שנוצרו 'לשבור' את הטקסט למען קוראים צעירים או קצרי רוח. רבות מן התמונות עצמן הן טקסט והן מוסרות מידע בנוסף לזה הכתוב. לספר מצורף גם תקליטור עם קסטי מוזיקה של אל-ג'יזיהיה, שהוקלטו לפני שנים וששמרו במקום מחביא בדירתה הישנה של המשפחה, בעיר המערבית.

2 חֶלִיל אֶל-סֶפֶאֶכִינִי, יוֹמָנִית חֶלִיל אֶל-סֶפֶאֶכִינִי. נֶמְאִית. נֶסָאָל וְתַאֲמֶלָּאת יוֹמָנִי חֶלִיל אֶל-סֶכַאכִינִי: יוֹמָנִים, מכתבים והגיגים, עורך: אֶבְנֶם מֶסֶל, רמאללה: מֶרְכֶּז חֶלִיל אֶל-סֶפֶאֶכִינִי אֶל-תֶּ'אֶפִי, מֶאֱסֶסֶת אֶל-דִּרְאסַּאת אֶל-מֶקְדֶּסֶה, 2003-2004, כרך 1: 358 עמ', כרך 2: 408 עמ'.

חֶלִיל אֶל-סֶכַאכִינִי (1878-1953), איש הרוח יליד ירושלים, היה דמות רבת-פעלים: אינטלקטואל, מורה ומתרגם שדגל בהומאניזם, סופר, עיתונאי ופעיל לאומי. הוא הרבה לכתוב, ומלבד ספריו נשמרו גם יומניו האישיים, מכתבים מלאי רגש שכתב לבני משפחתו (בעיקר לאישתו האהובה סֶלְטָאנָה ולבנו סֶרִי) ורשימות שכתב לעיתונים שונים. זוהי דמות היסטורית שנחקרה ואושרה לרוב - גם בכותב פעילותו הענפה וגם משום התייעוד העשיר של חייו ונכונותו להיחשף בכתיבתו. קסעים מיומנו של חֶלִיל אֶל-סֶכַאכִינִי פורסמו בערבית בשנת 1955 בעריכת בתו הָאֵלָה, תחת השם פֶּרָא אֶנָּא יָא קֶנָּא (יכזה אני רבותי). חלקים מן היומן אף תורגמו לעברית (אל-סכאכני 1990).

הכתבים האישיים הם בעלי ערך רב לחוקרי היסטוריה חברתית ותרבותית המתעניינים בחיי משפחה, ביחסים חברתיים בין בני עדות ומעמדות שונים ובערכים ובאמונות כתבה הפלסטינית במחצית הראשונה של המאה העשרים.

הארכיון הפרטי של אל-סכאכני, שנשמר ומיון, הופך כעת זמין עוד יותר לחוקרים באמצעות הפיסוס המקיף של כתביו שעתידים לצאת בסך הכול בשבעה כרכים. שני כרכים ראו אור עד כה במהדורה מוקפדת, מוערת ומלווה בתצלומים. גם כאן, כמו בספר וברונותיו של אל-זיהריה, יותר משהתמונות נמסרו מאירות את הטקסט, הן מוסיפות מידע על המתבר ועל תקופת חייו. חלק מן התמונות נמסרו מאוסף פרטי של המשפחה, המשתפת פעולה עם פרויקט זה (בהן תצלומים מימי ילדותו של המחבר ותצלומים של בני משפחתו) וחלקן תמונות ידועות, יותר או פחות, של מנהיגי התקופה, אישים ידועים שם שביקרו ביروشלים ונזכרים בטקסט ומעט תמונות נוף של העיר.

רשימותיו של המחבר מיונו על פי הסדר הכרונולוגי של כתיבתן. לדרך הראשון, הכולל את השנים 1907-1912, הוקדמו מאמרים מאת פִּיֶּלֶל דְּרָאג', (על תפיסתו הלאומית של אל-סכאכני), סלים תמארי (על תקופת שהותו בניו-יורק) והעורך אֶבְרָם מסלם. בסופו של הכרך מצורפת ביוגרפיה קצרה של אל-סכאכני הלקוחה מתוך אל-מִוְסַוּוּה אל-פִּלְסְטִינִייה (האנציקלופדיה הפלסטינית). לכרך השני, הכולל את השנים 1914-1918, נוספה הקדמה מאת עאדל מנאע.

3 מאג'ד אל-ח'מרה, מאר'ארוש (נִמְרָאָת מִן חִיפָא), (השד מאר'ארוש) [סיפורים מחיפה], חיפה: ג'מַעֲנַת אל-תָּסְוִיר אל-אֶמְאָעִי, 2004, 80 עמ'.

מאג'ד אל-ח'מרה, דוקטור לכלכלה פוליטית וראש מחלקת החינוך הערבי בעיריית חיפה, הוא בן משפחתו של עֶבֶד אל-רִחְמָן אל-ח'אג', ראש עיריית חיפה בשנים 1920-1927. משפחת אל-ח'מרה הייתה אחת המשפחות הנכבדות ובעלות הנכסים בעיר. הספר מקבץ מסות, זכרונות, סיפורים משפחתיים ומעשיות מקומיות שפורסמו, החל מאמצע שנות התשעים, בעיקר בעיתון אל-אתחאד ובכתב העת הספרותי מִשְׁאָרָף.

מסרתו המוצגת של ספר זה היא להוכיח: להעלות על הכתב ולהציל מן השכחה דמויות, רחובות, כיכרות, בניינים ושכונות שהיו קיימים בחיפה עד מלחמת 1948 ושנו פניהם ללא הכר או נעלמו אחריה. אל-ח'מרה מבקש לפרוס בפני הקורא את חיי התרבות בעיר לפני הנֶפֶץ - האסון של ערביי פלסטין. לגבי רוב עצום של ערביי חיפה אנו מדוברים באסון: בעיר שמנתה כשבעים אלף אורחים ערבים נותרו בין שלושה לארבעה אלפים בלבד (מוריס 2000: 34-36). פרקי הספר מעלים דמויות חיפאיות, בעיקר מן התקופה שקדמה למלחמה: רשיד אל-ח'אג', אבראהים - פעיל פוליטי לאומי ומתומכיו ההדועים של אל-סכאכני; הדוקטור עִתְמָאן חֶסֶן אל-קֶרְיָר - אחד הרופאים הראשונים

בעיר וחבר מועצת העירייה; פאטמה (המכונה אל-זוערה) - בעלת בית זונות ידוע בעיר; השד החיפאי מאר'ארוש, שהעניק לספר את שמו (השד מתגורר בבתי נטושים ולמרות שקומתו נמוכה - פגיעתו רעה). המחבר מדרך את הקורא ברחובות העיר בטרם הוחלפו שמותיהם לשמות עבריים, בבתי מידות שנהרסו או שחלפה תהילתם, בין חנויות ודוכנים שנעלמו ומאפיין את הלהג הערבי של החיפאים. בכמה פרקים הוא גם מתכתב עם סבו המת על גורלה של העיר החיה ואנשיה, הוזכרים והשוכחים, ועל גורל המתים, היהודים והערבים. לדברי המחבר הוא אינו מבקש 'לכבות על השרידים' (עמ' 39), אלא להראות כי לעיר התוססת והחיונית היו חיי תרבות טרם הקמת מדינת ישראל ובכך להפריך את הטענה כי הציונות הביאה 'עם בלא ארץ לארץ בלא עם' (עמ' 14).

4 פִּהְרִי גִ'דְאִי, יאפא עֶרְוֹס אל-פִּהְרִי (יפו כלת הים), ירושלים: מַעֲבָצַת אל-אֶבְנָא אל-פִּרְנִסִיין, חש"ד [2004], 83 עמ'.

פחירי ג'דאי, רוקח יליד 1926, מתאר את עיר הולדתו יפו עד 1948. סקירה קצרה ומארת את תולדות העיר מימי הפניקים, אך רובו של הספר מתמקד בנוף העירוני מתחילת המאה העשרים. ג'דאי מתאר בניינים כגון מסגדים וכנסיות, את הנמל, בתים של שויע העיר וכדומה. חלק ניכר מבניינים אלה נהרסו או שינו את ייעודם, והקורא בספר יוכל ללמוד ממנו היכן היו קיימים ואילו תפקידים מילאו. המחבר מתייחס בקצרה גם לאווירה של לילות הרמלאן, חג המולד וראש השנה האזרחית. הוא מספר על המסחר שחתה על בעיר, בעיקר ייצוא תפוחים ופירות אחרים דרך הנמל וכן ייצור סבון משמן זית וסחר באריגים. עוד הוא מביא רשימות של בתי ספר, בנקים, מועדונים, בתי חולים וקונסוליות שפעלו בעיר עד 1948, מיעוטם ממשיכים לפעול עד היום. תצלומים מאלפים של העיר במחצית הראשונה של המאה מלמדים כיצד התנהלו חיי היומיום: כיצד הועמסו ארגוני תפוחים על אניות, מה לבשו האנשים, איך ישבו בבתי קפה, כיצד נראו חנויות שונות. בניגוד לספרים האחרים שנזכרו כאן, כמעט אין בספר תצלומי דיוקן אלא בעיקר תמונות של נוף עירוני שדמויות אנושיות שונות משתלבות בו באופן טבעי ואינן מבוזרות בתוכו.

הכתיבה של ג'דאי נוסטלגית ורגשנית. ספרו ערוך באופן אקלקטי, לעתים אף רשלני, כדי להגיע לגוף הספר על הקורא לצלוח הקדמה בת שישה עמודים, הקוראת להתחדשות האומיות הערבית, סופדת לגימאל עבד אל-נאסר ופורשת בפני הקורא הערבי את מדינתו של ארצות הברית ושל 'המדיניות הישראלית' להשתלט על כל מדינות המזרח התיכון. בסקירה היסטורית מאשים המחבר את התרבות המערבית ביצירת הגזענות, החומרנות, האימפריאליזם וסחר העבדים (עמ' 7).

5 הסין צמיל אל-ברירי, סאבון בין אל-לזו (אחיה בין השקירות), בירות: אל-סאסיה אל-ערייה לל-דאסאט אל-נשר, 2004, 139 עמ'.

הספר חסין אל-ברירי (1954-2002) פרסם רומנים, קבצי סיפורים קצרים, שירים, מחזות, עסק בביקורת הספרות ואף שיתף פעולה עם קולנוענים כחסיטאי ויועץ. כמו כן ערך את כתבי העת הספרותיים אל-שעראא ואור'ארית. הספר פותח בשיבתו של המחבר מן הנגלות לבית הולדתו ברמאללה, למעשה כדי למות שם לאחר שחלה בסרטן. הוא משלב סגנונות שונים: מעשיות עממיות, בתי שיר, זכרונות ילדות וסיפורים ששעו על ילדותם של הוריו, לצד תיאורים פיוטיים של ההווה: מציאות חייו של אדם חולה המגיש כי הוא עומד לסיים את חייו ומבקש לסכם. החזרה לעיר הולדתו לאחר שנים רבות של היעדרות מאפשרת לאל-ברירי לראות באופן חד את השינויים שהתחוללו במהלך הזמן: הוא תוהה על אופיים של המתנחלים שהחרידו את הנחף המוכר, ומודע להתבגרותו שלו ולמעמדו כחולה סופני ירגיל' בבית החולים, שבו הדמויות ההרואיות הן של צעירים פצועים המובילים לחדר המיון כדי שירפאו אותם.

תמה מרכזית בספר היא הקשרים והיחסים בין בני משפחה, את חלקם מתאר המחבר על-פי סיפורים ששמע מקרוביו על ההיסטוריה של המשפחה. דוגמה מרתקת היא הביוגרפיה של אמו, שהייתה בגיל צעיר והתפרנסה משירה וריקודים כתגיגות של כפרי האזור. היא היה אצל דודה, שודד דרכים וגנן רבאב, מעורר יראה ובה בעת נערץ, שלקח אותה תחת חסותו עד שמת מהכשת נחש. לאחר מותו עברה לחסותם של קרובים אחרים עד שנישאה לאביו של המחבר, ברור כי בכתיבתו של אל-ברירי יש יסודות פנטסטיים ועובדות מסוימות שאינן ניתנות לאימות. מבגד הוא דן בשאלות הנוגעות לרגשות ולערכים כגון סמכות פטריארכלית, חסות, אינטימיות, אמון, אהבת הורים לילדיהם - שאלות המעסיקות היסטוריונים כיום. אציין כי יש בספר זה גם קטעים קשים של התעללות בבעלי חיים.

זהו ספרו האוטוביוגרפי השני של אל-ברירי. קדם לו הספר אל-נא אל-אזוק (האור הכחול), שפורסם בשנת 2001, זכה לביקורות נלהבות ואף תורגם לצרפתית.

6 פִּסְלָה חוראני, אל-חִנִּין: תפארת עֶזְרָה (הגעוגרפים: סיפור של שיבה), רמאללה: סֶמֶל - מִרְצָא אל-לִאגִ'אין ואל-שתאט אל-פִּלִּסְטִינִי, מֶאֶסֶסֶת אל-רֶאֶסָאט אל-מֶלְקִסִּיָה, 2004, 120 עמ'.

פִּסְלָה חוראני הוא סופר שהיה חבר אש"ף, פעיל שלום ומן הראשונים שנפגשו עם פעילי שלום ישראליים עוד בשנות השבעים, מן המתנגדים הידועים להסכם אוסלו ומבקר חריף של שחיתות בהנהגת הרשות הפלסטינית. משפחתו של חוראני מן הכפר קֶסְמִת

אל-חוראני (או אל-מֶסְמִיָה אל-כִּרִירִי) שנכבש במלחמת 1948 ותושביו נמלטו לעזה. חוראני היה אז בן עשר. ב-1949 עזב גם את עזה ובעיר נשארו כמה מבני משפחתו, בהם אמו ואחיו למחצה. הוא נדד בין ערי המדבר התיכון ואירופה ובשנים האחרונות התגורר ביניה. לאחר הסכם אוסלו ייחל חוראני לאישור לשוב לשטחי הרשות הפלסטינית, אך זה התעכב למרות שרבים אחרים ממשיך יותר משנתיים. בסופו של דבר הבין חוראני כי ערפאת את תשלום משכורתו למשך יותר משנתיים. בסופו של דבר הבין חוראני כי מניית חורתי לעזה והפסקת משכורתו הן סנקציות שהפעיל גנרל ערפאת בתגובה לביקורת על הסכם אוסלו. בזכות השתדלות של ידידים הצליח חוראני להשיג אישור לביקור בן חודש ברשות הפלסטינית, באוקטובר-נובמבר של שנת 1995. תמשת פיק' הספר מתמקדים בביקור הזה ומפרטים אפיונות ספורות הקשורות בו.

בפרק הראשון מתאר חוראני את הקשיים שנתקל בהם עקב ביקורו על הסכם אוסלו, עד להשגת אישור הביקור המיוחל בעזה. הפרקים השני והשלישי מתארים את תהליך המעבר המשפיל והמדכא מירדן לעזה דרך גשר אלנבי ומחסום ארן. הפרק הרביעי מתאר את קבלת הפנים בעיר עזה ואת פגישתו עם ערפאת. הפרק החמישי מספר על מות אמו חורשים ספורים לאחר שעזב את עזה, ועל מאמציו לחזור לעיר בעת גיסתה ואחר כך להלווייתה. ישראל עיכבה את האישורים הנדרשים למעבר וחוראני הגיע לעזה, אך איחר את המועד.

הספר אל-חִנִּין מעורר עניין בראש ובראשונה משום שמדובר ביצירת ספרות מעולה. אין זה מניפסט פוליטי, למרות שהמחבר נוקט בספר עמדה פוליטית גלויה בעניינים שונים. חוראני מביא את הסיפור ההיסטורי-פוליטי המשותף לפלסטינים רבים, אך הוא משתמש בו רק כרקע לחוויותיו האישיות, המתוארות בשפה ייחודית ובמצעים ספרותיים מקוריים (דוגמה אחת לכך היא החזרות על המילה 'יאללה' בשיבושיה העבריים כדי להדיגש את יחסם של החיילים הישראליים לפלסטינים).

חוקרי החברה הפלסטינית עשויים למצוא עניין נוסף בספר משום שהוא דן בשאלות של זהות תרבותית, יחסים חברתיים ותרבות פוליטית מנקודת מבט פרימית וסובייקטיבית של אדם השייך לאליטה הפוליטית אך הוא גם חריג בה דובר הכא לידיו כישוי הן בתחושת הזרות שלו עצמו והן בדחיקתו החוצה ממוקדי ההשפעה. חוראני מדיך את קוראיו בנבכי הפוליטיקה הפלסטינית כשהוא מספר על פגישתו עם ערפאת בעת הביקור בעזה. בתיאור פגישתו זו יש משחק מרתק בין הגלוי לסמוי, בין הערכה כנה וגיבוני כבוד פומביים להסתייגות כמוסה, בין מה שמקובל להביע באופן ישיר ומה שניתן להכין בין השורות. הצצה ליחסים בין-חמולתיים ולמשמעויות של השתייכות לחמולה מתאפשרת כשחוראני מספר על התלבטותו היכן לשהות ולקבל את מבקרו בעת ביקורו בעזה: האם להתגורר בבית אחיו למחצה, שם היה גם אמו, או בבית קרוביו בני חמולת חוראני, המסכים להגיע לבית האח ודורשים כי ישעה במהיצתם.

נעמה בן זאב

ביבליאגראפיה

בן שחר, רינה, 1990. סגנון הסיפור: הלשון, הסגנון ולשון הספרות, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, יחידות 9-10.

בריינקר, מנחם, 1999. 'ספרות ההיסטוריה: הערות קטנות לנושא גדול', בתוך: רעיה ברוך, רעיה ברוך ויוסי מאל (עורכים), ספרות ההיסטוריה, ירושלים: מרכז זלמן שזר, עמ' 183-205.

בריינקר, רעיה ברוך ויוסי מאל (עורכים), 1999. 'הפואטיקה והפוליטיקה של ההיסטוריוגרפיה החדשה - מבוא', בתוך: רעיה ברוך ויוסי מאל (עורכים), ספרות ההיסטוריה, ירושלים: מרכז זלמן שזר, עמ' 32-39.

בריינקר, רעיה ברוך ויוסי מאל (עורכים), 2000. 'היקין טעות, יהודים וערכים בארץ-ישראל 1936-1956', תל אביב: עם עובד.

בריינקר, רעיה ברוך ויוסי מאל (עורכים), 2003. 'בור'המים הראשון של ג'ברא וספרות האוניברסיטה בשה הערבית', בתוך: ג'ברא אברהם ג'ברא, בור'המים הראשון, תל אביב: אנדלוס, עמ' 191-200.

בריינקר, רעיה ברוך ויוסי מאל (עורכים), 1977. 'הסמינר של אסכולת פראג', הספרות 25: 1-12.

בריינקר, רעיה ברוך ויוסי מאל (עורכים), 1990. 'זהו אני, רבותיי: מיזמו של חליל אל-ככאכני, גען אל-ככאכני, חליל, 1990. 'זהו אני, רבותיי: מיזמו של חליל אל-ככאכני, גען חליל (תרגום ועריכה), ירושלים: כתר.

בריינקר, רעיה ברוך ויוסי מאל (עורכים), 1983. 'History and the Novel', *History and Theory* 22: 233-252.

בריינקר, רעיה ברוך ויוסי מאל (עורכים), 2000. *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton: Princeton University Press.

בריינקר, רעיה ברוך ויוסי מאל (עורכים), 1994. 'The Objects of History: A Reply to Philip Stewart', *Journal of Modern History* 66 (September): 539-546.

בריינקר, רעיה ברוך ויוסי מאל (עורכים), 1980. 'Autobiography and the Cultural Moment: A Thematic, Historical, and Bibliographical Introduction' in: James Olney (ed.), *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, Princeton: Princeton University Press, 3-27.

בריינקר, רעיה ברוך ויוסי מאל (עורכים), 2001. *Remembering Partition: Violence, Nationalism and History in India*. Cambridge: Cambridge University Press.

בריינקר, רעיה ברוך ויוסי מאל (עורכים), 1994. 'This is Not a Book Review: On Historical Uses of Literature', *Journal of Modern History* 66 (September): 521-538.